

ՄԱՐՏ

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

«Հնչակ» թերթը գտական վճի մը համեմատ անձի մը անհատական սեփականութիւնը նկատուելով կուտակցութեանս պաշտօնական թերթը կը հրատարակուի ՄԱՐՏ անունով:

ՀԱՍՅԷ

M. FRANK
58, RICHMOND ROAD, BAYSWATER,
(ENGLAND) LONDON, W.

ՍԵՐ ԿԱՑՈՒԹԻՒՆԸ

Հայկական կոտորածները, կրեակի գերութիւնը, Բունաստանի շախմատները հովանաւորելու ետքը, Ֆրանսոս կանգարազանայ թէ Գերմանիոյ շահերուն համար գրեց Արեւելքի մէջ իր կոչումին: Պատիժը արժանաւոր էր:

Երկու տարիէ ի վեր իրարու յաջորդող գեղերը, որոնք առանց Ռուսիոյ և Ֆրանսոսի համաձայնութեան պիտի չկրնային կատարուիլ, մեկնելու համար բարձր վին Գերմանիոյ յարիւ: Այսօր Վիլհելմ կայսրը Սուլթանին համարի գերիշխան վեհապետն է: Աւստրական գրգռեալներն ունոր կ'ապահովէ զանք, հոգոյն ստիպող չափերը, Քրիստոսեայ հարստակերտն մարտիրոսութիւնը, իսկ փոխարէնը՝ իր արամագրութեանը ներքեւնի 300,000 թիւրք զինուոր: Այս մեծ ուժը գերման սպաներու և զէնքերու սպառնալովեանմբ հզօր պատուար մը պիտի բարձրանայ հին ուր պահանջին գերմանական շահերը: Ռուսիոյ բարեկամութիւնը Ֆրանսոսի համար բարձր վին չէզոքութեան պիտի կրնայ վերածուիլ:

Ուրիշ մեծ կորուստ մըն ալ Ֆրանսոսի համար: Արեւելքի մէջ, ուր պատմական ահագին ազդեցութիւն ունէր, բարձր վին պղտկցաւ: Իրաւ և որ Գերմանիան ալ սերելի չէ, բայց ձեռք բերած քաղաքական ու աւստրական մեծամեծ շահերովը գերաւ կը միջխորտի բրիտանականներէ զատ ստեղծութեանը համար:

Ֆրանսոսի մազը յամբ բայց շարունակող արտա-յայտութեամբ երևան կուտայ հիմն ամէն օր: Ու թեր-կո հայկական ինքնութիւն և որ փրանսոսցիները կարենան փրկել իրենց պատիւը, իրենց շահերը: Մեր կոտորած-ներուն Լ'ն ստեղծող օրերը Ֆրանսոս լաւ մնաց, և մինչ-չե անգամ հեղեղական արհամարհանքով ծիծաղեցաւ անպիտաններուն վրայ. իսկ այսօր մինչ Անգլիա հան-գարա կ'երկի, գոնէ զրոսնց և առժամայ կերպով, Ֆրանսոսի մէջ օրագրութիւն, եկեղեցական բեմ, աշխարհական հրապարակախօսութիւն կը շարունակեն տար-պահել հայկական կոտորածներուն հարցը, իրքի օ-րուան նորութիւն մը. ու անկախ թերթերը նողկանք կը ժայթքեն Վիլհելմ Բ. ի բարեկամին դէմ: Գրեթե-թեան շուկայի հրգհը, որուն մէջ երեցան ազնուա-պետական գասին պատկանողներ, կը հոչակուի բար-զիններ և բանաստեղծներ իրք երկնատար պատու-հաս մը Ֆրանսոսի անարարութեանը հանդէպ արեւ-լեան բրիտանականներու շարքին: Ու այդ հրկիզումին նախարած իմաստասիրական յօդուածներուն յանդերձն է «Ե հայկական շարքերը»: Լրջօրէն ջանքեր կ'ըլլան որ գրողները միշտ վատ մնայ, տարածուի ժողովրդին խը-հրգարանին, խորհրդարանին ազգէ կառավարութեան վրայ:

Անգլիոյ մէջ թէև առջի բարբոսները չերկար, սա-կայն կը տեսնուի թէ թիրբիոյ բարեկարգութիւններու ինչիւր չէ մտնուած: Բրիտանական մամուլին նոյն իսկ պահպանողական մտքը թիրբական բանակին վրայ որ-բան որ ալ գովեստով կը խօսի, բայց կը հասկնէ թէ անպատրաստ պզտիկ պետութեան մը վրայ տարուած յաղթանակ մը բաւական զօրաւոր պատճառ չէ մտնա-լու համար թիրբական վատթար վարչութիւնը, Հայաս-տանի կոտորածը:

Իսկ Ռուսիա: Հայկական կոտորածներուն և յու-նական շախմատներու համար թիրբիոյ վրայ տարա-ծած թեարկութեանը փոխարէնը երբ կ'սկսի պահանջել Ռուսիա, Համիտ անոր ալ, եթէ կարելի է այսպէս ըսել, «Ինչո՞ւն ցոյց կուտայ»:

Քաղաքական այս կացութեան մէջ հայկական կո-տորածներու ինչիւրը կարեւոր գեր մը կրնայ խաղալ: Ու մենք հայերս ամէն տակն առելի իրաւունք ունինք պահանջող հանդիսանալու, վասն զի վերանապիտանութեան տուած խրատներուն ու խոստումներուն մտիկ բրինք: Ֆրանսոսի արտաքին գործերու նախարարը երեսփոխա-նական ժողովին ըմբն յայտարարեց թէ Հայոց վիճա-կը հիմնովին պիտի բարեփոխուի եթէ համբերութեամբ բիշ մը սպասեն: Նոյն յայտարարութիւնները ըրին անգ-լիական նախարարները. Սալզբերի իր խորհրդարանին առջև արհմտց թիրբիոյ քաղաքականութեան ինչո՞ւն յաջողութեանը համար տարած յաղթանակներովը: Կա-պոյտ գերբը Ռուսիոյ Չարին նորոգ գրգռեցներուն պատուարեր վաւերապիւր կը պարունակէր: Հայ ազգը թէև իր մէջ յեղափոխական բաժանումներ ունի, բայց և այնպէս ազգային միօրինակ բաղադրականութեան մը հե-տեցաւ: Ամենքս ալ յանձն առնք հանգարա և խա-ղաղ սպասել որպէս զի Եւրոպայի առջև խոստումա-գրած ըլլալու ո՞ր և է պատուակ չի տանք: Այս համ-բերութիւնը զիս կը շարունակուի, հակառակ թիրբական գրգռումներուն, սրտիսն և Եւրոպիոյ կոտորածը:

Համբերութիւնը ոչ միայն կրօնական առաքինու-թիւն մըն է, այլ և քաղաքական իմաստութիւն. առա-քինի ըլլալը պէտք է, բայց իմաստուն ըլլալը գոնա-բազայն: Յոյր սակայն ուժ կուտայ այդ պատուութիւն-ներուն յաղթելու: Ահա ինք ամիս և որ հայ ազգը համ-բերելու իմաստութիւնը ունեցաւ. սակայն պէտք չէ որ հայ ժողովուրդը օր մը համոզուի թէ Եւրոպան տա-բարազ փաք ժողովուրդ մը խաբելու խաբիւրելու ելած է և պարզապէս իրեն խաղաղի մը կ'ընէ: Յուստիա-բութիւնը ոչ միայն պիտի մտնեցնէ, հայ ժողովուր-դը այլ ինչ որ աւելի վատնուաւ և, անոր պիտի ներ-չընչէ այն գաղափարը թէ «Եւրոպան մենք վախ-նալուն և որ մեզի կը խաբէ, հեռանիս կը խաղայ»: Անգամ մը որ «Եւրոպան մենք կը վախնայ» ին գա-ղափարը գամուի հայուն մտքին մէջ ալ ոչ որ կրնայ պատասխանատու ըլլալ սպառնային համար: Յեղափո-խութիւնը գինութեան չէ եղած այլ գինազգար բրած է:

Այս ճշմարտութիւնը պէտք է բիշ մըն ալ հասիւ-նան, և հասկնեն որ որ պէտք է, այն հայերը ու-րանք սպառնալի Եւրոպայի հետ կը խօսին իրենց պատ-րիարքական պաշտօնովը, իրենց վերանապիտան կամ օրագրական յարաբերութիւններովը: Անցած օգոստոսին ի վեր հայ յեղափոխականները ինչո՞ւն կը շարժին, բայց ինչը երկու կողմէն ալ ցոյց արուելու է որպէս զի փոխազարձ վտանգութիւն ներշնչուի և ազգին բարե-ծնի: Ամէն հայ քաղաքագիտական իմաստութիւնը մի-այն հայ յեղափոխականներէն կ'սպասէ ու կը պահան-

ջէ. ոչ որ կը խորհի թէ այդ պարականութիւնը ու-րիշ հայերու վրայ ալ կը ծանրանայ, անոնց գործունե-ութեանը յատուկ շրջանակին մէջ:

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ԷՋ ՄԷ ԺԸՆԷՎԻ ԸՆԿԵՐՎԱՐԱԿԱՆ ԽՄԲԱԿԸ ԵՒ ԹՐԻԱ ՀՊԱՏԱԿ ՀԱՅԵՐԸ

«Մարտ» ի նախորդ թուով պարզեցինք թէ ինչ-պէս 1887 ին ժընէվ կազմուած սօցիալիստ խըմ-բակը պատճառ եղաւ որ կոլիտի հայերը զբացան մեր միջոցաւ նորոտեղ թիրբիոյ հայերուն. այսօր ալ հա-մառօտ մը պարզեց այդ խմբակին դերը մեր մէջ:

* *

Եթէ մարտի ի վեր թիրբիոյ մէջ կատարուած գործերուն մասնակցող թիրբահարստակ հայերը եթէ օրին մէկ իրենց յեղափոխարանները գրեն, պիտի տես-նուի թէ հայ ազգին և հայ յեղափոխութեան որքան ա-զդեակներ եղան ժընէվի այդ սօցիալիստները: Ա-ստոր ոչ կը ճանչնային այն երկիրը ուր իրենք ալ կու-զէին գործի մասնակցել, ոչ այն հայերը որոնց օգտին կուզէին աշխատել, ոչ ալ այն թշնամին սրուն գլմ պիտի կուտէին: Օրինակի համար, գիտուած է թէ գոր-ծերու նպատակաւ թիրբիա մանուկ Ռուսաստանի հայը տեղ հասնելին միջին հաշուով երեք շաբաթ ետք կը ձերբակալուի: Թիրբիացի հայը որ շարժում մը առաջ բերելու համար տեղ մը սրիշ տեղ կը փոխադրուի, միջին հաշուով երեք տարին օձիքը ձեռք կուտայ. վա-սըն զի գիտէ թէ ինչպէս վարուելու է, շարժելու է: Կենթադրենք որ եթէ թիրբահարստակ հայ մըն ալ պա-րագաներու բերմամբ Ռուսաստան անցնէր յեղափոխա-կան նպատակով մը, ինքն ալ շուտով պիտի անձրկէր չղիանալով տեղական հանգամանքները:

Ժընէվի խմբակը աշխատեցաւ հայ ժողովրդին մնա-ցընել տալ հայրենասիրութիւնը և անոր տեղը գնիւ աշխարհաքաղաքացի ընկեր վարականութիւնը իր բարձր հետեանքներովը: Առաջ բերեցը Հայաստանի հայ ժողովրդին բերնէն լուսած քանի մը գաղտնասան-ներ: — Բուրբը, Թուրքը, անիմեալները մեր ստա-ցուածքին մէկ մասը կ'անեն, կ'ըսէ կ'անեն, բայց բան մըն ալ մեզի կը ձգեն: Աս օրհնած սօսօլները (ժո-ղովուրդը ստանի կ'անուանէ սօցիալիստները) ամենքը կուզեն խիլ մենք, ալ մենք ինչպէս անոնց հետ ըլլանք: — Մահմադականը մեր եկեղեցիին անօթներ կը սա-նի, կը պօսանք կը կանչենք. տեղը նորէն կրնանք գնել: Ժամերնիս կը բանդեն, կը բողբենք. ինչ է նմ նորը կը շինենք: Աս օրհնած սօսօլները ելեր Աս-տուածին ալ ձեռքերնու կը յափշտակեն. Գրիստոս-նիս ալ մենք կը վերցնեն, ալ Բնչ ազնիւութիւն պիտի բնեն մեզի որ ետեանը երթանք:

Այսպէս ահա ժընէվի ընկերվարական խմբակը փոխանակ ազգին բոլոր ուժերը մէկտեղ ամփոփելով մէկ նպատակի համար Թուրք բռնութեան դէմ կու-միւրելու, ելան ազգին մէջ անտեսական, կրօնական երկ-պատակաստեղներ ստաջ բերել: Այս խիլքով գործողն-քը բնական էր որ Յեղափոխութիւնն ալ երկու հերձուա-ծի բաժնէին, և անանկ ալ ըրին:

Կուտակցական բաժանութիւն հետեանքները ծանր և-զան: Փոխանակ ուղղակի նպատակին ծառայելու յե-ղափոխականները սկսան մրցիլ իրարմ, ստաջ անցնե-լու. ազգը կ'օգտուէր թէ կը վատուէր, երկրորդական կարևորութիւն անեցող ինչիւր մըն էր: Ամենուն մտքին առջև է այն տիրազգեցիկ սրակերը զոր կուտակցա-կան հերձուածը կը ներկայացնէ, ուստի աւելորդ է այդ մասին երկար խօսիլ: Այդ հերձուածին սկզբնապատ-

ճարը ետամուծվածն է: «Ես ու կինս» ի դաւանանքը: Գիտուած է թէ ազգային դասին համար աշխատող թիւրքերէն հայերը ամէնքն ալ բանի գործի տէր մարդիկ եղած են, ամէն բան զոհած են. իսկ այդ ժընկեցիները կամ դատարկացրածներ են, կամ որ աւելի գէշն է «սօցիալ դիտութիւններ» յաւիտենական ուսանողներ որոնք իրենց աշխատութեամբը ապրելու անկարող գտնուելով Յեղափոխութիւնը իրենց «սոսկաբեկ» ընտրած են:

Ասոնց մէջ գտնուեցան ազնիւ, իտէալի հետեոյ անձնուէրներ ալ որոնք կուտի դաշտին վրայ իրենց մահովը փրկեցին իրենց յիշատակը. իսկ ուրիշներ գիտցան հայ ժողովուրդը շահագործելու և պարարտանալ: Գին 1887 ին ժընկել սենեակի մը մէջ աղբատիկ կապրէին ուսանող մը և ոչսանողուէի մը, որոնք երբեք վկայական չի կրցան ստանալ, վասն զի կարող չէին եղած ս և է մասնագիտութիւն սորվել: Այսօր ասոնք Եւրոպայի մեծ մայրաքաղաքի մը մէջ կրկու տուն կը պահեն, հաս մին ալ ամառանոց գեղ մը, ընտանիք կազմած են, դասակներ ունին, հայ յեղափոխականներն ալ իբր ծառայ կը գործածեն: Ամէն ամիս 30 սոխի չի բաւեր իրենց անձնական ծախքերուն: Ո՞րտից այս յանկարծական պերճութիւնը: Միթէ ժառանգութիւն մը ինչ կու իրենց, վիճակահանութիւն՝ շահեցան: Ո՞չ: Հասկանալի է: Աս «Սասուն» և ըսին ու առին. աս «Պոլսոյ ցոյց» է գտնեցին ու առին, աս «Ջէյթուն» է ըսին առին, ու հազարաւոր սոխիներ խնայողութիւն ընելով հանդուտութեամբ կեանք կը վարեն, ապագանին ալ ապահոված:

* *

Եւ սակայն թիւրքերէն հայերը ինչպէս վարուեցան ասոնցմէ և օր մը չի հարցուցին թէ ինչ կրնէր:

Արգար բայց կնճառ հարցումներ որոնց պատասխանը տալու համար պէտք է հայ ազգին այս բնական արտաքին կացութեան հոգեբանական խնամատիրութիւնը ընել, ինչ որ կարելի չէ այս կարծ էջերուն մէջ, և թերևս դեռ ժամանակն ալ չէ: Մեր առաջին յօդուածով ցոյց առինք թէ 1877 էն յետոյ կողման հայերուն կողմէ մեղի նկատմամբ ցոյց տրուած համակարգը և գործնական ծառայութիւնները պայքարատու էին կուտան մը որով օրտուեցաւ ժընկել խմբակը: Հայ ժողովուրդը պարտաւորուած էր հաւատարմ, և հատուց: Հարցուր բանի մը հաւատարմ, նախապաշարուածի մը հաւատարմութիւն թէ ինչու կը հաւատայ: Ո՞վ կրնայ տարբարուածել հաւատքը և զայն բացատրել: Ասոր հետ մկեղեղ ժընկելի խմբակը կրցաւ գերազանց ծարպիկութեամբ մը միշտ յուզուած պահել թիւրքերէն հայերը և խորհելու ատեն չի թողուլ:

Ասոնց վրայ ս և է հսկողութիւն ընել կարելի չէր: Գործողները ամէնքն ալ կուտի դաշտին վրայ էին: Փաբըբը-Հայք, Սասուն, Ջէյթուն, Պոլիս ամէն տեղ կը մարտնչէին, կը շարժարուէին բանտերու մէջ, միշտ հաւատարմ թէ կեղծութիւն ու միջն է, բարոյական և նիւթական ու մը որ պիտի յաջուի հայ ժողովուրդին շարժարաններովը և թափած արիւնովը փրկել զայն: Ու օր մը երբ այդ հայ ժողովուրդը արիւնի մէջ լուսացուցան և ահաւոր լուսութիւնը սիրենց կոտորածներու գաշտին վրայ, ընկերները՝ որոնք իրենց արիւնովը իրանունը ստացած էին բարձրաձայն խօսելու, սկսան կեղծանք գալ և հարցնել թէ «ինչ ըրիք, ինչ կ'ընէք, և ինչ պիտի ընէք»: Բայց սիրապետողները, ծարպիկ վարպետները, հաւատարմ մտալով բնագիտութեան յաւիտենական նշանաբանին «բաժանեա զի սիրեցեաց», ջանացին այդ ընկերներուն միտքները ոչնչացնել: Ասոնք պահ մը խաբուեցան, վասն զի ոչ անձամբ իրար կը ճանչնային, ոչ մտան տեղեակ էին իրարու գործունէութեան: Սակայն շատ շուտով ամէնքն ալ սթափեցան, թափանցեցին մեքենայութիւններու խորը և գորեկ ձեռքով մը խորտակեցին բնագիտական յիմար ուժը:

Բայց հայ ժողովուրդը տեսաւ թէ նոյն իսկ այդ մարմինը որուն անդամներն իւրաքանչիւրը իր կրօնատանը լըր, իր տանջանքներովը իրաւունք ստացած էր խօսելու Եւրոպայի քէֆ ընող յեղափոխականներու գեղմ, այդ մարմինը՝ որ իր իշխանութիւնը կ'աւանդ ամբողջ կուտակցութիւնն է իր ուժը ազգին կը, ինչ տեսակ զըժուարութիւններու զարմուտեցաւ: Չրգարտութիւն, բուտութիւն, մասնութիւն, ամէն տեսակ դաւ ու ոճիր գործարարուեցան ու զեռ կը գործարարին ջրասելու համար այն անձերը որոնք ուղեցին վերջ մը գնել խաբարայութիւններով հայ ժողովուրդին արիւնը շահագործելու գրուածքան, և յեղափոխութիւնը մտցնել այն ճամբուն սէջ որուն ապահով կըրը փրկութիւն ըլլայ: Ինչ պիտի

կրնար ընել միս միտակ այս կամ այն ընկերը ընդգեմ անոնց որ իրենց տրամադրութեանը տակ ունէին կուտակցութեան գրամը, թերթը, բոլոր մասնաձեւերը, բոլոր ուժերը:

**ՋԵՅԹՈՒՆԻ ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹԻԻՆԸ
ՔԱՌԱՍՈՒՆ ԵՒ ՆԻՆԳՕՐԵԱՅ
ՊԱՏԵՐԱԶՍ**

Թշնամին այլ ևս յոյսը կարած գրաւելու զէնքով Ջէյթունը, ջանաց խաբուութեամբ վերջ տալ ինչորին:

Դեկտեմբեր 13, 16, 17 օրերուն մէջ պատերազմները գանգաղ տեղեցին, բայց գիշերները զանազան կողմերէ մարտիկ եկած էին գաղտնի կերպով բազաբը հրդեհելու. ամէնքն ալ սպանուեցան մեր պահակներու կողմէ: 16-ին, բանի մը թուրքեր յաջողած էին մեր ձեռնալ վանքի արեւելեան պատին, գրած էին բարիւզով թրջած ցնցոտիները պատի առխտակամածին և կրակը տուած. սակայն հազու թէ բոցը բարձրացաւ, մեր պահակներն սկսան գնդակահարել զանոնք, որ իսկոյն փախան: Արիւտիւրա կիները իսկոյն ջուր հասուցին և մեր ընկեր Ապահը յաջողեցաւ վար ձգել ցնցոտիները իր հրացանի ծայրով և կրակը մարեցաւ: Հրդեհողները մեզ թողած էին մարթիկի հրացան մը և վեց սնուակ բարիւզ, զր վառեցինք Սոյթանի կենացը: Ալ անկէ վերջ այդ անօրուտ փորձերը չի կրկնուեցան:

Այս նեղ կացութեան մէջ, երբ Ջէյթունը լքուած էր ամէն կողմէ, երբ ժողովուրդը միս միտակ կանգնած էր անհամար և վայրենի թշնամիներու զեմ, իր զէնքին և իր Աստուծուն միայն ապաւինելով, մինչդեռ շատ հեռուն, Եւրոպայի ապահով տեղերը նստած հայ յեղափոխական ինքնազոյ պիտեքը և կօմիթիները իր արիւնը կը շահագործէին, հայրենասեր երիտասարդ մը միայն մասնաձեւ էր անոր օգնութեան հասնիլ. այդ անձնուրացը Հանքեցի գեղաբարձ Յովնան Ճիլերեանն էր, որուն յիշատակը անմտաց պիտի մնայ բոլոր հայրենասերներու սրտին մէջ: Անիկա խումբ մը ընկերներով մամբայ կ'ար Կիլիկիայի գաշտերէն և հետը շատ ուղեւորութիւնը տուած, (աղբաւ ու հարտասհարուող կիլիկիցի բրտանց արիւնքը) կը գիտէր զկող Ջէյթուն: Անձնուէրներու խումբը անցած էր Կոնիստնը և հասած էր մինչև Ջէյթունն տասը ժամ հեռու ձորի մը մէջ: Օրտնութիւն և բաջալերը մեծ պիտի լինէր և մեր ընկերները մէկ երկու ժամ ևս բազլէն յետոյ այլ ևս ազատուած պիտի լինէին, սակայն բնութիւնն իսկ առաջը եղած էր անոնց գեղմ: Սաստիկ ձիւն և անձրեկ եկած էր և անոնք ստիպուած էին ձորի մը մէջ պահուիլ և չի ստանալու համար կրակ վառել: Թշնամիները հեռուներէն նշմարած էին և եկած էին պաշարել: Հայրենասերները երբևէ անձնատուր չէն լինիր. կըսկսի կատաղի հրացանաձգութիւն մը երկու կողմէն ևս ի ժամերով կը տեւ. կրնին շատ մը թշնամիներ և շատերն ալ կը վիրաւորուէին. հայ կարիներէն շատերն ալ հերքաբար կը նահատակուէին, մինչև որ կըստանին իրենց ցնդակները: Յովնանը վիրաւոր կը ձեռքակալուի թուրքերու կողմէ, զոր կը տանին և Կոնիստնի մէջ կը մտրտեն սջաբի նման...

Դեռ երիտասարդ էր անիկա, 26 տարեկան, կըսրի՞, գեղեցիկ ու բարձրահասակ: Երբայցը Սարգիսն ալ, բանի մը ամիս ասալ՝ Մերտիի մէջ կարծ կարծ ըրած էին թուրքերը. հայրն ալ նոյն ճամբուն մէջ լուսպանուած էր. իր կեանքն ալ հինգ տարի ի վեր անձնաբացութեան շարք մըն էր և մեր ամենէն գործունէայ ընկերներէն մէկն էր զարձած:

Այլպիսիներն են ժողովրդի ճշմարիտ հերոսները և հաբազանները և մենք այդպիսիներու գիտելներուն առջին և, որ մեր զրուիւր կը խոնարհեցնենք, սիրոյ և յարգանքի արցունքները ձգելով անոնց գերեզմաններուն վրայ և շիրիմ կանգնելով անոնց յիշատակը մեր սրբտերուն մէջ...

Դեկտեմբեր 16-ին բուքն և անձրեք սաստիկ էր. թուրք պահակները հարիւրներով կը ստուէին: Երկու այնթապցի թուրքեր եկած էին իրենց եղբայրները տեսնելու, որոնք բէաիֆի վաշտերուն մէջն էին. անձրեկն մէջ կատաներու նման կծկուած, ուղիղ եկան վանք. թուրք պահակներն, վրաններու մէջն, անխուժութեամբ և մարտով ցոյց առած էին անոնց Այնթապի վաշտերու վայրը, զեպի վանքի կողմը ցոյց տալով: Ներստիներ այդ խեղճերը և գեղմ թուրք ձեացուցինք: Սկսանք

հարցաքննել, արտաքին աշխարհէն լուր մը տանելու համար. «Մի վախէք, եղբայրներ կը կրկնէին, ինչ է ինչիլիզը, մասկօքը, մէյ մը Ջէյթունն անոնք, ալ կեանք չի մնար աշխարհի վրայ, ամէնքն ալ պիտի ջարդենք.» Ջէյթունի անկումը ամբողջ կիլիկիցի հասլուն անկումը պիտի լինէր: Երկու ժամ վերջ, անոնց եղբայրները 12 հոգով, մշուշի մէջ, մինչև վանքի մտերն էին եկած զանոնք փնտռելու. յանկարծ մշուշը բարձրացաւ և այդ թուրքերը զարմանքով տեսան իրենց եղբայրներու սպանուելը մեր գնդակներով և զգացին թէ մենք հայ ենք. և աւելի ևս զգացին մեր ու իրենց տարբերութիւնը, երբ խնայեցինք իրենց կեանքն ու միայն բնատարկեցինք:

Դեկտեմբեր 18-ին, կառավարութիւնը նոր փորձ մը ևս փորձեց խաբուութեամբ գրաւելու Ջէյթունը: Մտաւ ինչ անակն պատահած երկու հայը ձերբակալելու և Ջէյթուն ուղարկած էր, որպէս յանձնաժողով, հաշտութիւն ստանալու համար: Անոնք հազիւ թէ երկու ժամ մտաքին բազաբին մէջ, ժողովուրդը սպանաց լուսպանելու, բայց իրենց անմեղ գործակցութեանը համար, բաւականացաւ բազաբն ուրտ վանքը: Կառավարութիւնը սպանացած էր, որ եթէ այս անգամ ևս անձնատուր չը լինէինք, վերջնականապէս պիտի յարձակելու և վաւեր բազաբը: Հայ բողոքականներու ազգապետը, հասկառակ իր բաջութեան, շատ թուլացած էր և կը ջանար անբարոյականացնել ժողովուրդը, անձնատուր լինելու համար. անիկա՝ Ալեախ Շանոյեան, իրեն առջակց ունէր նաև Տէր Կարապետն ու Կոնիստնի վաճառականներէն Մնշիր Աստուր ազան: Աստուրները կատաղած բռնեցին այդ երկու ազաները, վանք բեւրին, որոնց սարերը թուրքերու սորքերուն հետ շլթալած, բանտ նետեցինք:

Չի նայելով որ օր օրի անօթութիւնն ու տարափոխիկ հիւանդութիւնը կը սաստկանար, զէյթունցի կիները բարերար հրեշտակներ էին Ջէյթունը պահպանելու. անոնք կը բաջալերէին ամէնքը հերոսաբար մեռնելու և անձնատուր չը լինելու. կը կրկնէին իրենց առաւելներուն. «եթէ զուր կողմը, կրնաք բազաբն ուրտ երթալ և անձնատուր լինիլ. մենք պիտի պաշտպանենք մեր երկիրն ու պատիւը. և եթէ մեր բով ազգամարտութիւնը ալ չի մնայ, մեր սկոսներովը պիտի փրցնենք զօրքերու միսը և ապա պատուով մեռնինք.»

Միւս կողմէ անվհատ և աներկիւղ ապստամբները կը ծեծէին ու կուտարէին այն մարդիկը, որոնց բերնէն անձնատուր լինելու խորհուրդը զուրս կերկրէր: Կիներ ու ծերունիներ, որոնք մեր աչքին տուչ գետին ինկան ու մեռան բազաբն, վերջին շունչը հեռեկալ խօսքերով կատանգին. «Թեպիմ միմնօք (անձնատուր մի լինիք): Եւ այդ բարոյականն ունեցող ափ մը ժողովուրդը ապրեցաւ մարդկան ու բազամարտի թշնամի մը հարուածներուն ներքէ...»

Դեկտեմբեր 19-էն մինչև 22, Բեմի փաշայի գորբերը սկսան կատաղի պատերազմի: Հրաման ստացած էին Պօլսէն շուտափոյթ գրաւել Ջէյթունը, վերջը զընելու եւրոպական միջամտութեան մը. զօրքերը զիշեր ցերեկ ստանց վայրիեան մը իսկ գաղար ստնելու պատերազմը շարունակեցին. ամբողջ ձորը երբ օր ծուխով ծածկուեցաւ. ուսմերն ու գնդակները կարկուտի պէս մաղուեցան. կարելի է գուշակել թէ Նոյ նահապետն անգամ այնքան որոտի ձայն լսած չուներ: Եւ սակայն թշնամին ափ մը տեղ իսկ չի կրցաւ առաջանայ, հարիւրաւոր կորուստներ տալ յետոյ:

Եւ այն ատեն, երբ օր վերջ, Բեմի փաշան, յուսահատ, հեռեկալ հեռագիրը տուած էր Պօլիս:

«Ինձ պէտք են տակաւին յիսուն հազար զինուոր, յիսուն լեռնային թնդանօթ և երկու գաշտային, որպէս զի կարողանամ գրաւել Ջէյթունը.»

Ջէյթունն անպարտելի էր, և այդ պատիւր զէյթունցի կիներունն է... **ՏՐՈՒՅԻ.**

Վ Ե Ր Չ

**ԵՒ ԴՈՒՅԻՈՅ ԿՈՏՈՐԱԾԸ
ՄԱՆՐԱՍԱՍՆ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ**

«Մարտ» ի սպրի 13 ի թիւին մէջ պատմեցինք Եւրոպիայ կատարածին նախապաարտատութիւնները. այսօր ալ կը ներկայացնենք այդ սոսկալի պատահարին ամբողջ մէկ պատկերը: Գեղարու մէջ կատարուած ջարդերու պատմութիւնն ալ յաջորդ թուով մը:

* *

Մարտ 15 երկուշաբթին սկսած մինչ ղեկըն օրը՝ դարձեալ ամէն օր կը շարունակուէին մտքերը շփոթող, կատկածելի և երկիւղալի երևոյթներ, ինչպէս պայրամի օրերուն մէջ: Քաղաքացի թէ գիւղացի շատ թուրքեր իրենց թեկն տակ կացիններ կը կրէին: Թուրք զինա- գործներու խանութներուն տոջն բազմաթիւ տաճիկներ կը խանուէին, ամէնքն ալ իրենց զենքերը նորոգել տալու և շատ անգամ նոր զենքեր գնելու համար: Երբեք զինուորներ և ոստիկաններ հրապարակներու անկիւնը կամ նոյն խի շուկայի երես զենքի առ ու ծախ կը նկէն ուրիշ թուրքերու հետ՝ յայտնի համարձակ: շա- տերու բերնէն քանիցս սկսած էր նորէն յեւեղուել «բա- նի մը օրէն կեալուրները պիտի ջարդենք» ի սպառնա- կան խօսքերը: Ասոյն կատարական հսկող պաշտօ- նեաները խաղաղութիւնը պահպանելու կեղծ ձեւակեր- պութիւնները կը շարունակէին մինչ մարտ 15 սարքաթ օր: Բայց զարմանօք կը դիտուէր որ զենքի առ ու ծա- խի համար բոլորովին աչք կը զոցէին: ամէն օր իրենց աչքին կը զարնէր դաշոյն, վեցհարուած և ուրիշ զենքեր կրող կատկածելի անձերու ահագին թիւ մը՝ որ օրն իրուն շուկային մէջ վեր վար պառչա կընէին: կատարական պաշտօնեաները այսպիսիները շեռտած ձեւանալէ զատ, երբեմն ալ ասոնց հետ խորհրդաւոր ձայններ կը փո- խանակէին, մինչ հայերուն՝ զենքի համար այնքան խըւ- տութիւն ի գործ դրին ղեկըն անաջ օր, ամէնէն չըն- շին զենքը անգամ ունենալ մահացու մեղք կը համա- րէին: Եւ որ մէկ հոտատա պայտցոյցն է քաղաքիս ա- նուանինքն մտնանդութեամբ ու հայաստեցութեամբ ծանօթ Աղաճրգաւէ Ահմաթի սրբի փոյխ Եկեղեցիի մէկ ընթացքը, որ հայ ոստիկանի մը վրան տեսած չնչին մէկ գառնին խի աննեղելի համարելով՝ նախա- տական խօսքերով առաւ զայն, որ ոստիկանական պաշ- տօնի անհրաժեշտ պիտայք էր:

Մարտ 18 հինգշաբթի օր քանի մը հայերու իմաց տրուած էր իրենց թուրք բարեկամներու կողմէ, որպէս զի յաջորդ օրը, սարքաթ խանութներն չը բանան և ի- րենց տունէն դուրս չեննան:

Սարքաթ աստու ըստ սովորութեան հայերը խա- նութիւնները բացած և իւրաքանչիւրը իր գործին զբաղած էր, բայց միշտ աչք սրային մէջ, միայն կատարու- թեան վախճալով, որ մասնաւոր խտուածներ կը վա- ընուէր խանութ չբացողներու հետ: Չարմանքով դիտուե- ցաւ որ այդ աստու կատարական ո՛ր և է պաշտօ- նեայ չէր տեսնուէր շուկայի երես: մինչ անկէ առաջ ամէն օր, մասնաւոր սարքաթ օրեր, աստու կանուխ ոստիկան հսկող պաշտօնեաներ ելլելով մինչև իրիկուն կը շրջէին թէ՛ շուկային և թէ՛ հայ թաղերուն մէջ: այս պարագան ամէնէն գրական ապացոյցը կուտար 1-2 ժամ ետքը սկսելիք ահաւոր ղեկըն, որուն մէջ կատարական զրգում և զործակցութիւն գանուելը բացայայտ էր: Եւ մը տաճիկներ՝ որ հայ ժամ պործ- ներու և զերձակներու խանութները ժամացոյց և կեր- պատ ձգած էին, նոյն օրը անտախ առարկութիւններով ետ անին՝ ասոնց նորոգուած կամ կարուած ըլլալու: Տեղացի նշանաւոր և խորամանկ թուրքերէն Էլմախ- վաւէ Հանի Էֆենտին քանի մը օր առաջ իր մէկ հայ պատասխանի պատուիրած էր որ այդ մէկ քանի օրերու մէջ զոչոչ կենայ և անէն դուրս չեննէ, ու ինքն ալ՝ որ կատարած ընդհանրու հրահանգ առաջ ներքին խորհրդ- դատու մին էր, ղեկըն նախընթաց օրը բազաբէն մեկ- նած էր ուրիշ տեղ, որպէս զի ղեկըն ներկայ չշանուի:

Հայերը երբ այս ամէնը իմացան, բիշ բացատու- թեամբ խանութները գոցելով մեկնեցան իրենց աները, ղեկը իրենց գաւակներուն կամ բնասանիքներուն քով մեռ- նելու համար: ամառը ալ պղտիկ շշուկի մը կը նայէին վայրկեանապէս խոյս տալու անխոհեմ մտածումով:

Թուրքերը հետզհետէ շատցան շուկային մէջ: ա- նոնց ղեկըններուն վրայ գունատ լիւն մը և խորհրդաւոր բութիւն մը կը տրեւր: Ինչ որ ցոյց կուտար թէ վըն- տական բազմի մը կապան: Իրերու այս ծանր կացու- թեան պահանջներն ո՛ր և է կատարական պաշտօնեայ կամ հսկող ոստիկան զինուորներ չէին նշմարուէր: վը- ջը իմացուեցաւ թէ մեծամեծները բազմիք գացած էին, ի վերջոյ այդ պատուական ղերենք արդարացնելու խո- բամանութեամբ:

Ժամը 2 էր, տեղացի հայ մտնառականներէ՝ Ալ- տալեան Մարտիրոս և յոյն Լաշարիտիս աղաները կա- տարութեան պաշտար միւթևարքիին քով գացին այս ծանր և վտանգալից կացութեան պարման մը խնդրելու նպատակով: Բիշ վերջ տպահալիչ խօսքերով ետ վար- ձած՝ սկսան հայերը վտահալանք թէ «բնու վտանգ չկայ: դարձեալ հայերն են որ այսպիսի սուտ տարածայ- նութիւններ, անհիշեցիկ զրոյցներ ու խռովարարական խօս-

քեր կը հանեն ժողովրդին մէջ: Բնու մի վախճաք, խա- նութիւնները բացէք: միւթևարքի փաշան ամէն կերպով մեզ վտահալանքուցած է թէ՛ ամէնէն ո՛ր և է վտանգ չի պիտի պատահի:» Քիչերը համոզուելով բացին խա- նութիւններ, մասնաւորապէս աղէտ, խեղճ գազան ճի Էսնաֆը՝ որոնց շատերը յիշեալ Ապտալեանի գոր- ծաւորներն էին, անոր խօսքերէն ապաւորուելով կամ թէ այսպէս ըսենք՝ վախճալով: քանզի յիշեալ մէկ քանի երիտասարդ ալ բանաբոկել առաւ «զուր խանութները գոցել տալու համար խռովարարութիւն կը հանէք» Բ- սելով (զեռ մինչև հիմա այդ անմեղները կապան բանաբ):

Ժողովրդին խոհեմ ու խելացի պատահաբը բնու չի խաբուեցաւ Ապտալեանի խօսքերուն, որ թէև հայ ժողովուրդը խաբելու ո՛ր և է նենգութիւն չունէր, բայց յայտնի կերևէր թէ՛ տակաւին յիշեալ կատարութեան կեղծ ու խաբեղայական ձեւերուն կը խաբուի և կը վտահալ:

Երբ Ապտալեան խանութները բանալ տալու ան- խոհեմ շանքերը կընէր, ապին կատարութեան հօգը անգամ չէր, տակաւին հսկող պաշտօնեայ մը խի չէր շրջը շուկային մէջ, որ կարենար վտահալութիւն ներ- շնչել: Միւթևարքի տանց վտանգին առաջը առ- նելու նախնական ու անմիջական միջոցներ ձեռք առ- նելու, առանձին շուկայ ելելով, «բան մը չի կայ, խա- նութիւնները բացէք» ըսելով՝ սկսած էր ղեկը վեր շրջի- կարծես վտանգի երևոյթներ չէին շուկայի վրայ իր աչ- քին առջև պատուող ղեկըն՝ թուրքերու ստուար խուժա- նը և տեղ տեղ եղած համարմունքներ:

Ժամը երեք և կէսը կը հասնէր: Ծանօթ Աղաճրգ- վաւէն խորհրդաւոր այցելութիւն մը տուաւ Փաշա խա- նի քով գտնուած պահականոցին և անմիջապէս մեկ- նեցաւ: Միւթևարքի հագիւ Սաման-բազարը բուռած տեղն հասած էր ղեկը պարագլուխներէն Ազաւն Մահ- մուտի հետ, և ահա յանկարծ քանի մը ձեռք ղենք պայ- թել սկսաւ: խալամ խօսքներ երեցան տեղ տեղ, ու- ընդ բարձր ձայնով սկսան սոսալ այսպէս: «Էլմախի- լէր հէօքիւմէթի պատարար, եկեղեցին տին պարտաշա- րը»: ուրիշներ ալ հետեւեալ կերպով: «կեալուրար տկոյցը պատարար, եկեղեցին էլ միայն ինչ»: Եւ ահա բազաբին ամէն կողմէն արձակուած հրազեններու բուն պրոտման հետ՝ կացիններ, սուրբ և գառնիներ փայ- շեցան ամէն տեղ: բարբարոսներու ահագին խուժաններ արագ արշաւանքով մը սկսան կատարարար դարնել, ջարդել, կտորել ու քանդել: ամէն կողմ վայրագ ա- ղաղակներ օլը կը թնոցային: խուժանի առաջնորդը- ները ետանգազին ձայնով «մալա պագման, ձանա պա- գըն» կամ «հայտէ, հագրէթի Ալինին ասըլըլըրի, շէ- ճառաթ կիւնէի տիր» կը գոչէին: Անկարելի է նկարա- գրել այս պահուն ամէն կողմ բարձրացած աղկտոր ձիչներն ու աղաղակները, որոնք ապտուսներն իսկ կրը- նային ի գոլթ շարժել: . . . Քիչ տունէն՝ բազաբին ա- մէն կողմերը արինաշաղպիսի դիակներ փռուեցան:

Խուժանը մղելիան խանով արագարար կը շարու- նակէր իր շահատակութիւնները: հագիւ բարձր ժամ տեսած էր, երբ անոնք շուկային և փողոցներուն մէջ ի- ընդ հանդիպած բոլոր հայերու կեանքը ստակալի ան- գրթութեամբ վերջացուցած էին: այնուհետեւ խուժեցին տներու վրայ: Գնեցը ա՛ն յարթի մը մէջ ճարճատիւ- նով կը խորտակուէին կացիների հարուածներուն տակ: Եւ հայեր ալ աներու մէջ անինայ ջարդուեցան: կո- զտուտ և աւարտութիւն շատ արագ կը գործուէին: հինգ վայրկեանի մէջ ասուն մը կը մերկանար իր բոլոր ձոխութիւններէն ու գոյքերէն:

Կարգ մը թուրքեր, ո՛ր և է նկատուներով, բաւա- կան թուով հայեր պահեցին: ստիպոյն ասոնց շատերը վարդեա ձեակերպութիւններ էին, քանզի երբ ապին քանի մը մարդու կեանքին ինայեցին, անպին ամէն վայ- րագլուխին ի գործ գրին, մասնակցելով կոտորածին և աւարտութեան:

Տեղ տեղ հայ կիներու և օրիորդներու պատու- ները բնաբարուեցան: Քանի մը թաղերու մէջ բար- բարոսներու անգրթութիւնը ժայռայեղութեան հասած էր: Կեկեղեղի Օղլը բուռած ոստիկանը, որ ղեկը սկսած պահուն 30-60 հատ զինուած և կացինուար թուրքերով խանութին զուր վտագմ էր, իր գործած կար մը նախնիներէն գատ՝ խմբովին տան մը վրայ յարձակե- լով, հոգ ապաւինած 1 հայեր (10 այր և 1 հինգ տարեկան գեռատի աղջիկ) ստիպալի վճարութեամբ ջարդեց: Արիշ մը, Տեղիւնի Օղլը հաճի Հիւսէին իր քոջ օգնութեամբ իր թէ պահպանելու նպատակով 4 հայ իր տան մէջ բերելէ վերջ, իր կարգ մը ընկերնե- լով յարձակած և այդ տարագրուողներէն երեք ոչխարի նման մարթած են: հագիւ մէկը կը յաջողի ճողոպրել այդ զոգաններուն ձեռքէն, ծանր վրքեր առնել վերջ:

Քեռ շատ այս կարգի բաւմեղի իրողութիւններ կան որ ստակամ կազգեն մարդու:

Ս. Քառասուն Մանկանց եկեղեցիին և թաղին մէջ ալ ստակալի նախնիները պարծուեցան: խուժանը նոյն եկեղեցու բահանան և Պ. Պողոս Գաղլեան ազնիւ վար- ժապետը, նսանը շահանուած անգրթութեամբ սպաննելէ վերջ, աւարի առաւ անոր գանձատունը, տաճարին բո- լոր նախնական և մեծարժէք անութիւնը, ինչպէս ուրիշ ամէն բան: այս ալ բուական չէր: եկեղեցիին այլ և այլ մասերը աւրել ու քանդել յետոյ, նոյն թաղի հայ տը- ներու վրայ թափեցին իրենց անգրթութիւնը: շատ հա- յեր իրենց պահուած տեղերէն գանդով ոչխարի պէս մարթեցին: Այս թաղին մէջ բոլոր հայ տունները աւա- ըի անուեցան առանց բացառութեան:

Երբոր տաճիկ արինաբարու շարագործները ետան- դագին իրենց բաջապարծութիւններով զբաղած էին, կա- տարութեան ալ տեսակ մը ձեակերպութիւններ ի գործ կը գնէր: կոտորածի պահուն զինուորներու և ոստի- կաններու շրջուն պահակախմբեր հանած էր, անպիսի հսկողներ որոնք շատ տեղեր կոտորածի և աւարտու- թեան մասնակցեցան: Մինչ իրենց աչքին առջև եղե- րական տեսարաններ կը պարզուէին, փոխանակ հո- ղեկարքի մէջ հեծող վիրաւոր հայր մալտալու և իրենց ղեկացը կեցող շարագործները զարնել, ձեծել կամ վա- նելու, գոհունակութեան ժայռներով թոյլ կուտային որ աւելի մոշկան խանով շարունակուին այդ բարբարո- սութիւնները: Եւ անգամ ալ, երբ կը հանդիպէին ա- ըրնաշաղպի վիրաւորներու, փոխանակ գանձը պա- տըսպարելու, «պու կեալուր տահա կեղեկմէի» բուե- լով իրենց ձեռքով կուտային վերջին մահացու հա- բուածը:

Գահա թաղին մէջ տարբաբազ այրի տիկին մը զոհ գնաց զինուորներու կողմէ արձակուած մարթիկի զըն- դակին: Ուրիշ թաղի մը մէջ երկու հայեր, Ալեկեօզեան Ռսկան և Մահլեպեան Գրիգոր, տեսնելով բարբարոս- ներու ահագին խուժանը, որ զուր կտորելով ներս կը խուժէր, ինքնապաշտպանութեան նպատակով օղին մէջ ձեռք մը հրազեն կը պարզեն: հագիւ քանի մը վայր- կեան կը սահի, և ահա անմիջապէս զինուորական հը- բամանաւարը կուտայ խուժ մը գորբերով ընալին՝ Է- նել անձնապաշտպանութեան դիմելու համարձակութիւն ունեցող երկու տարաբազ հայերը: հրաման կընէ գոր- քերուն կրակ ընել և այս կերպով զինուորներու ձեռ- քով վերջ կուտայ երկու անմեղներու կեանքին: Երբ թաղին մէջ պարիեշտ հայ օրիորդ մը շարաշար կեր- պով կը լիւտի սուլթանի խուժ մը կանոնաւոր զօրաց կողմէ: փաշա խանի պահականոցի շուրջը, ուր ժողո- վըրդի անպարծութեան հսկելու պաշտօն ունէր փոլիս Եկեղեցի, ստուար թուով հայեր անինայ սպանուեցան նոյն խի յիշեալ Եկեղեցի հրամանով որը ղեկըն պա- հուն «մալա պագման, ձանա պագըն» խրատուիչ հը- բահանները տուած էր յարձակող խուժանին: Իսկ իր հայրը ծանօթ Աղաճրգաւէն եւ, որ կոտորած ընկու սորոշում տուող բուն պարագլուխներէն մին էր, մաս- նաւոր պատուները տուած էր զինուորներու, որպէս զի ամէն պարագայի մէջ խուժանին օգնեն և մասնակցին յարձակումին: Մէկ քանի շուկաներու մէջ պահակ զին- ւորներու կողմ խանութներ կազուտուեցան: շատ տե- կեր նախապարձակ գանուողը նոյն խի Սուլթանի գոր- քերն էին: գորանցը սպաննելի մթերանոց մը զարձա- զօրքերու բերած կոպտութեամբ: Հայ կաթողիկ մը վիշելէ՛ն՝ որուն պաշտօն յանձնուած էր պահակախմբով անպարծութեան համար շրջել, ծանրապէս վիրաւորուած է թուրքերու կողմէ, իր հրամանին տակ գանուող զի- նուորներու անաւարքեր աչքին առջև:

Այս ամէնը տրվէն բացարձ ցոյց կուտան թէ այս յարձակում բուն իսկ կատարական պաշտօնեաներու հրահանգով և թուրք երեկելիներու ու ժողովրդին մեղ- սակցութեամբ կանխաւ պատրաստուած ու կազմակեր- պուած ղեկը մըն է:

Խուժանը պահ մը իր կատարութիւնը յազեցուց երբ արդէն ամէն կողմ բաւմեղի տեսարաններ պարզուած էին: 90 հայ նահատակուած էին անինայ: արինաշա- ղախ անձանաչելի դիակները թիւրք ժողովրդին բար- բարոսութեան ճշգրիտ նկարագիրը կը պարզէին: վի- բաւորներէն 30 էն աւելի էին: կոպտուեցան ու աւարի տրուեցան 300 տուն և 30 խանութ, և հետեանքն է հազարաւորներու թշուառութիւն ու չբուարութիւնը:

Յ Ո Ւ Յ Ա Կ Ս Պ Ա Ն Ն Ո Ւ Ա Ն Ն Ե Ր Ո Ւ
վարդերեսեան Ռուբին 13 արեկան, Կեկեղեան Գրիգոր 42 ա., Մարիտոսեան Յարութիւն 32 ա., Չօ- պանեան Յարութիւն 23 ա., Թօփարեան Յոսիան 30

